

mumkin.

So'rovnoma yordamida olingan ma'lumotlar fakultetlar, kafedralar va guruhlar kesimida alohida o'rganildi, tahlil qilindi va murabbiylarga yetkazib berildi. Har bir murabbiy natijalar asosida o'z guruhi uchun individual tarbiyaviy tadbirlar rejasini tuzdi. Anketa anonim tarzda o'tkazilganligi natijalarning ob'ektivligi ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida tavsiflangan so'rovnoma qator vazifalarni yechish imkonini beradi:

- Mazkur so'rovnoma talabalarning ma'naviy

qiyofasini, xulqi og'ish holatlariga bo'lgan munosabati, talabalarning ijtimoiy psixologik muammolari yechimi haqidagi tasavvurlarini o'rganish vositasi sifatida xizmat qiladi.

- Guruh murabbiylari va rahbariyatga tarbiyaviy ishlar rejasini tuzishda, tadbirlarni saralashda maqsadli va asosli yondashish imkonini beradi.

- Universitetimizda Xotin-qizlar ko'mitasi, "Kamolot" Yo'li, ijtimoiy-psixologik markaz va monitoring bo'limlarini hamkorlikda tizimli faoliyat yuritishida asos vazifasini bajaradi.

Adabiyotlar

1. Oliy o'quv yurtidagi tarbiyaviy ishlarga psixologik yondashuvlar. // Xodiev B.Yu., Boltaboev M.R., Xoshimova M.K., Akramova F.A., Ergasheva D.D. -Toshkent: 2008. - 16-b

2. Xaydarov F.L., Xalilova N.L. Umumiy psixologiya. Darslik. - Toshkent: Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi. 2010, 56-b.

3. Королёв В.В. Психические отклонения в подростков-правонарушителей. – Москва: ВЛАДОС-ПРЕСС, 1992. -С. 69.

4. Komilova N.F. Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. -Toshkent : RBIMM, 2008, 176-b.

REZYUME

Ushbu maqolada talaba yoshlarda deviant xulq to'g'risidagi tasavvurlarni o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются частные особенности воображения в девиантном поведении у студентов.

SUMMARY

The article is devoted to the study of particular qualities in researching imagination in the deviant behavior of students.

БАСЛАҰЫШ КЛАССЛАРДА ОҚЫҰШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕҰ ТИЛИН ӨСИРІҰДИҢ МЕТОД ХӘМ УСЫЛАРЫ

Г.Х.Жумашева – педагогика илимлериниң кандидаты

Әжинияз атындағы Нәкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: болаларнинг муомаласини шакллантириш, иккинчи тил сифатида ўрганишнинг назарий ва услубий асоси, ўқитиш методи, илимий-техник прогресс.

Ключевые слова: формирование навыков общения детей, теоретические и методические основы обучения второму языку, учебный метод, научно-технический прогресс.

Key words: formation of children skills of communication, development of theoretical and methodical bases of teaching the second language, method, scientific-technical progress.

Тәлим-тәрбияның сапасы хәм нәтийжеси көбинше педагогикалық технологияны дурыс таңлаўға, оқытў методларын хәм усылларын шебер қолланыўға байланыслы болады.

Метод грек тилинен келип шыққан болып, ол жол, усыл, әдис деген мәнисти билдиреди. Солай етип, метод адамлардың билиў хәм әмелий хызметиниң жолы, әдиси, усылы деген мәнисти аңлатады. Адамлардың хызмет түри қандай болса соған сай методы болады.

Муғаллимлердиң билим бериўдеги хәм оқыўшылардың билим, еплилик, көнликпелерди ийеләўдеги, олардың көзқарасларын қәлиплестириўге, уқыплықларын раўажландырыўға қаратылған биргеликтеги хызметлериниң усылларының жыйындысына оқытў методы деп аталады.

Оқытў методынан басқа оқытў усылы, әдиси деген түсиникте қолланылады. Оқытў методы кең түсиник, оқытў усылы тар түсиник. Хәр бир оқытў методы бир неше элементлерден қуралады. Оқытў методының усы элементлерин оқытў усыллары деп атайды.

Оқытў методының қурылысына киретуғын хәм оқыў материалын өзлестириўге жәрдем беретуғын, тәрбияшы менен баланың ис-хәрәкетине оқытў усылы деп айтылады.

Муғаллим оқыўшылардың ана тилинде сөйлеў еркин хәм анық раўажландырыўда оқытў методын қолланып қарақалпақ тилин балаларға жақсы түсиндиреди, көрсетпели қурааларды көрсетип, хәр қыйлы ойындардан пайдаланып билимди жеткереди. Оқыўшы оқытў методлары арқалы муғаллимнің түсиндиргенин тыңлайды, бақлайды хәм ойлайды, айтып береді. Муғаллимнің хызмети оқытў методларын қолланып қарақалпақ тилин үйретиў арқалы оқыўшылардың сөйлеў тилин раўажландырыў,

оқыўшының хызмети оқытў методлары арқалы билим алыў.

Оқытў методы илим методы менен тығыз байланыста алып барылады. Баслаўыш класста хәр бир илимнің тийкары сабақ түрлери (тил өсириў, математика, қоршаған орталық пенен таныстырыў хәм т.б.) үйрениледі. Илим хәм оқыў пәни өзлериниң айрықша методларына ийе. Мысалы, тил илиминде тил қубылыстарын бақлаў, салыстырыў, улыўмаластырыў, тәбият илимлеринде бақлаў, эксперимент, улыўмаластырыў методлары қолланылады. Айырым жағдайларда илимий метод оқыў предметиниң мазмунына хәм оны үйрениў методларына да бирдей байланыслы болады.

Илимий-техникалық прогресс хәм базар қатнасы тийкарында пайда болған мийнет базары, бәсекели орталық оқыўшылардың сөйлеў тилин раўажландырыўға, қарақалпақ тилинде сөйлеў көнликпелерин қәлиплестириўдиң метод хәм усылларын ислеп шығыў, балаларды қарақалпақ халқының руўхый байлықларына тартып, оның тарийхына, мәдениатына сүйиспеншилик сезимлерин оятыў талаптарын қоймақта. Бул әдиўли ұазыйпаларды жемисли турмысқа ендириў мәлим дәрежеде тәлим-тәрбия барысында қолланылатуғын педагогикалық технологиялар менен оқытў методларына байланыслы болады.

Усы көзқарастан хәзирги дәўирде оқытў методларына мына талаптар қойылады:

Оқытў методлары миллий тәрбия мақсетине муўапық билимди, жоқары адамгершиликли, өз халқының, ұатанының хакыйқый пидәйи перзенти болғыы тийис.

Мәмлекетлик билимлендириў талаптары хәм оқыў бағдарлама талаптары тийкарында оқыўшылардың билим, еплилик, көнликпелер жыйындысын өзлестириўин тәмийинлеўи керек.

Сабақ, оқыу хэм билим мазмуны арасындағы байланысты, муғаллим менен оқыушылардың биргеликтеги тең хуқыклы, еркин хэм дөретиушилик, демократиялық түрдеги қарым-қатнасын беккемлеуи лазым.

Оқыушыларды карақалпақ тилин үйрениуге, сөйлеу тилин рауажландыруға ғана емес, ал билимди өз бетинше ийелеуге үйретиуге, орынлаушы емес дөретиуши шахсты тәрбиялауға қаратылған болыуы зәрүр.

Оқыушылардың оқыту барысының бас субъекти хэм объекти болыуын тәмийинлеу дәркар.

Оқыушыларда өз бетиншеликте, жеделликте, өз бетинше еркин пикирлеуде, дөретиушилик ойлауды, дөретиушилик пенен мийнет ислеуде рауажландыруы тийис.

Жаңа педагогикалық технологияларды қоллаудың педагогикалық жаңалықтарды ойлап табуыдың, новаторлық тәжірибелерди жаратуыдың педагогикалық «жүрегі» болыуы керек.

Компьютер технологияларынан пайдалану жолы менен оқытудан дөретиушилик пенен үйрениуге, есте сақтауға, ойлауға, сезімге хэм әмелий хызметке негизленген билим бериуде тәмийинлеуи лазым.

Оқыту методлары сабақтың, теманың, оқыушылардың жас, жеке хэм психологиялық өзгешеликтерине сай, сабақтың қай жерде өткерилетуғынын есапка алған халда таңланыуы хэм қолланыуы тийис.

Оқыту методларын түрлерге бөлиу хакқында да дидактикада бирдей пикир жоқ. Мысалы, рус педагоглары С.И.Перовский, Е.Я.Голант оқыту методларын билим дерегине қарай аўызеки, көрсетпели хэм әмелий деп үш түрге бөледі. М.А.Данилов, Б.П.Есипов оқыту методларын дидактикалық тийкарғы ұазыйпаларға байланыслы: билимди ийелеу, еплилик хэм көнликпелерди қәлиплестиру, өзлестирген билимди қоллау, билим, еплилик көнликпелерди беккемлеу хэм тексеру методлары деп бөледі. Оқыушылардың оқыу хызметинің характерине тийкарланып М.Н.Скаткин, И.Н.Лернер оқыту методларын түсиндирип-көрсету, репродуктивлик, машқалалы баян етиу, билимди излеп таптыру (эвристикалық) хэм изертлеу түрлерине бөлгенди мақул деп есаплайды.

Оқыту барысында аўызеки оқыту методлары тийкарынан оқыушыларды теориялық билимлер менен қуралландыру мақсетинде қолланылады. Сондай-ақ оннан еплилик хэм билим, укып, көнликпелерди пайда етиуде, анықлауда, беккемлеу хэм тексеру пайдаланылады.

Оқыу материалын қысқа, образлы, жанлы хэм тәсирли баян етиуге әнгиме методы делинеди. Әнгимениң нәтижесі көбинше тәрбияшының дилуарлығы, сөзинің түсиникли, тәсирли, анық хэм мазмунлы болыуына байланыслы.

Гүрриң методы аўызеки оқыту методның негизги түрлеринен бири болып, баслауыш классларда оқыушылардың сөйлеу тилин өсируде көп қолланылатуғын метод болыуы менен бирге муғаллимлер тәжірибесинде жақсы нәтижелер берди. Оны сорау-жуап методы деп те атайды. Мектепте көбинше оқыу материалын үйретиу сорау бериу хэм жуап алуы усылында алып барылады. Гүрриң методы менен өтилетуғын материаллар оқыушыларға мәлим дәрежеде таныс болыуы керек, себеби таныс емес материалды гүрриндесиу методы менен үйретип болмайды, берилген сорауларға балалар жуап қайтара алмайды. Гүрриндесиу методы оқыушыларға билим бериуде, бурынғы материалларды еске түсиру, тексеру, тәкирарлау, беккемлеу, жуўмақтау, улыўмаластыру, бахалау хэм билимлерди әмелде қолланыуға үйретиуде кең қолланылады. Тәжірибелі муғаллимлер гүрринди эвристикалық сыпатта өткерип билимди оқыушылардың өзлерине таптыра-

ды, оның ушын хәммеге бирдей сораулар қояды, жеке жуап алады, басқалары да оны толтырады, соң бала ямаса муғаллим жуўмақлайды.

Әнгиме, гүрриң методы менен үйретиуи қыйын материаллар түсиндириу методы менен үйретиледі. Түсиндириуде қағыйдалар, режелер, нызамлар, принциптер хэм теоремаларды үйретиу дәлиллеу характеринде жүргизиледи. Түсиндириу оқыушылардың бақтауы, муғаллимнің оқыушыларға, оқыушылардың муғаллимге сорауы хэм жуабы такылетинде шөлкемлестириледі.

Аўызеки оқыту методлары қандай мақсетте қолланылса көрсетпели оқыту методлары да сондай мақсетте қолланылады.

Баслауыш класста бақтау методы зат хэм кубылыстарды тәбийий хэм жасалма, тәжірибеге жағдайында бақтау түрінде қолланылады. Бақтау қысқа хэм узақ мүддетли болады. Қысқа ўақыт бақтауға суўдың пуўға айланыуын, тәбият кубылысын бақтау жатады. Узақ мүддетли бақтауға тәбият мұсымлерин, өсимликлердин өсиуин, хайуанлардың турмыс кешериуин бақтау киреди.

Бақтау методы жаңа материалды үйрениуде, эксперименттер өткергенде, мийнет процессинде, өтилгенлерди тәкирарлау хэм беккемлеуде көбирек қолланылады.

Демонстрация сөзи латынша «демонстрацио» деген сөзден келип шыққан, бизиңше көрсету деген мәнисти аңлатады. Дидактикада зат, кубылыс, процессти көрсету арқалы билим бериуге демонстрация методы делинеди. Тәжірибеге, зат, кубылыс, процесс хэм кинофильм, телефильмди көрсету сөз бенен анықлық киритиледи, дәлиллеу менен түсиндириуге ерисиледи, оқыушылардың бақтау укыплығы рауажланады.

Демонстрация методның нәтижелі қолланылуы муғаллимнің көрсетилетуғын объекти дурыс таңлауына, көрсету усылларына, көрсетуи өзиниң сөзи менен муўапықластырып шебер алып барыуына байланыслы болады.

Зат, кубылыс, процесс, тәжірибеге үйрениу объекти болып олардың түри-түси, қасийетлери хакқында оқыушылар бақтау жолы менен анық билим алса, көрсетилетуғын объект, бурынғы тәжірибелер менен байланыстырып, зат хэм кубылыстарды сөз бенен түсиндириудин хакыйкый басламасы хэм дәлийли болса, демонстрация методын қоллағанда ғана өз мақсетине ериседи. Муғаллим зат хэм кубылыс, процесс хэм тәжірибени көрсету менен биргеликте оқыушыларға үйренилип атырған объектин, бас белгисин, қасийетин үйрениуге байланыслы сораулар береді хэм оларға жуаптар таптырады.

Кейинги жыллары сабакта диафильм, кинофильм, видеоманитофон хэм телевидениеден пайдаланыуға үлкен итибар берилмекте. Кинофильм, мультфильм көрсету жәрдемінде тәбийий түрінде үйренилуи қыйын материалларды аңсат, кубылысты бөлеклерге бөлип, оларды тез хэм беккем үйренеди. Ол оқыушыларда билимге қызығуыды оятуға хэм оны терең өзлестируге жәрдем береді. Демонстрация жаңа теманы өтиуде тәкирарлау, билимди беккемлеу хэм әмелде қолланыуда үйретиледі.

Иллюстрация латынның «иллюстрацио» сөзинен келип шыққан болып текстти түсиндириуи, талқылаушы, толықтырушы, көрсетуи мәнисинде қолланылады. Көрсетуи, сүүретлеуи қураллар түрине китаптағы иллюстрациялар, плакат, карта, сүүрет, картина, схема, диаграмма, кесте, сызылма хэм басқалар киреди. Олардан пайдаланып сабақ өтиуге иллюстрация методы деп жүргизиледи. Иллюстрация методын пайдаланып сабақ өтиу оқыушылардың материалды аңсат хэм беккем өзлестируине

тийкар дүзеди, түсиник, қыял хәм ойлаўды, сөйлеў тилин раўажландырады. Оқыўға қызығыўды, билим алыўға унамлы қатнасықты қәлиплестириди, кеңислик хәм санлы қатнаслар жөнинде түсиникти байытады, эстетикалық тәрбияның айрықша қуралы болып хызмет етеди.

Әмелий оқытыў методлары оқыўшыларда жаңа еплилик, билим хәм көнликпелерди пайда етиў, бурынғыларын беккемлеў, теориялық билимлерди әмелде қолланыў ушын хызмет етеди. Билимлерди хәр тәрәплеме терең, тыянақлы хәм саналы өзлестириўге жәрдем береді.

Шынығыў методы оқыўшылардың сөйлеў тилин раўажландырыўда билимлерди беккемлеў хәм әмелде қоллаў, еплилик хәм көнликпелерди қәлиплестириў мақсетинде қолланылады. Белгили бир хәрәкетти өзлестириў хәм жетилистириў мақсетинде жобалы түрде тәкирар орынлаўға шынығыў методы деп аталады. Шынығыўдың сапалы хәм нәтийжели болыўы теориялық билимлерди саналы өзлестириўге, әпиўайыдан қурамалыға қарай өткерилиўине, белгили ўақытта тәкирарланыўына байланыслы. Қарақалпақ тилинде дурыс сөйлеў көнликпелерин қәлиплестириўде грамматикалық қағыйдаларды үйретиўге байланыслы шынығыўлар.

Оқыўшыларға теманы, оқыў материалының логикалық мазмунын жекеден улыўмалаўға, улыўмадан жекеге қарай ашып, жуўмақ шығарып үйретиўде индуктив хәм дедуктив оқытыў методларының орнын хеш бир оқытыў методы баса алмайды.

Индуктив оқытыў методы менен оқыў материалын өткенде мысалларда, фактлерди таллаў, тәжирий-белерде көрсетиў, шынығыўларды орынлаў, машқалалы сораўларға жуўап табыў арқалы оқыўшы-

лар ойлап табыўға, сөйлемелер қурап түсиник бериріўге, сөздің мәнисин ашыўға хәм жуўмақ шығарыўға тийкар салады. Буның нәтийжесинде оқыўшылар жеке мысалларды, фактлерди өзлестиреди, оларды өз бетинше таллап, салыстырып улыўмаластырыўға хәм жуўмақ шығарыўға үйретеди. Дедуктив оқытыў методы оқыўшыларда абстракт ойлаўды раўажландырыўға, оқыў материалын тезирек өтиўге ўақытты үнемлеўге жәрдем береді.

«Интерактив» сөзи англичан тилинен келип шыққан «интер» биргеликте, «аст» хәрәкет етиў деген мәнисти аңлатады. Интерактив – биргеликте хәрәкет етиў етиў мәнисинде қолланылады.

Солай етип интерактив оқытыў методы оқыўшылардың сөйлеў тилин өсириўде диалогиялық характерде алып барылады, мугаллим - оқыўшы, оқыўшы-мугаллим, оқыўшы-компьютер менен қарым-қатнасыққа түседі. Интерактив оқытыў – билиў хызметин шөлкемлестириўдин айрықша түри. Онда оқыўшының өзлигин хәр тәрәплеме жүзеге шығарыў ушын барлық жағдайлар жаратылады. Барлық оқыўшылар билиў процесине қатнастырылады, билгени хәм ойлаған ойы ҳаққында өзиниң пикирин айтыў мүмкиншилигине ийе болады. Оқыў материалын өзлестириўге хәр бир оқыўшы жеке үлес қосады, алған билими ҳаққында жолдаслары менен ортақласады. Билиў процесси ҳақ нийетлилик хәм бир бирейди қоллап - қуўатлаў түринде шөлкемлестириледі. Бунда оқыўшылар жаңа билимди тез өзлестирип алады, билиў искерлиги жетилистириледі, биргеликте ислесиў қәлиплеседи. Интерактив оқытыў бес элементтен турады: өз ара пайдалы гәрәзлилик, жеке жуўапкершилик, өз ара хәрәкетте жәрдем бериріў, биргеликте жұмыс ислеў көнликпеси, топарда ислеў.

Әдебиятлар

1. Абдуллаев Ю.Н., Бушуй А.М. Коммуникативная методика обучения иностранным языкам и зарубежный педагогический опыт. - Учебное пособие. - Самарканд: Сам ГИИЯ, 2001, -С. 131.
2. Абдуллаев Ю.Н., Бушуй А.М. Язык и общество. -Т.: «Фан», 2002, -С. 370.
3. Жумашева Г.Х. Балаларға қарақалпақ тилин үйретиўде дидактикалық ойындардан пайдаланыў. -Н.: «Билим», 2001, 60-б.
3. Жумашева Г.Х. Сущность психологической концепции общения на каракалпакском языке. /Слово. Предложение. Текст: анализ языковой культуры: Матер. VIII международн.науч.-практ.конф. 22-июля 2015, Сборник научных трудов. – Краснодар: 2015, -С. 30-36.
4. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. –М.: Педагогика. 1981.
5. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. 2-е изд.: -М.: Педагогика. 1984.

РЕЗЮМЕ

Мақола қарақалпақ тилида болаларнинг муомаласини шакллантириш муаммосига бағишланган. Мақолада қарақалпақ халқи рухий дунёси, дунёқараши ҳақида, болалар нутқи ва фикрлашларини ривожлантириш бошқа тилини иккинчи тил сифатида ўрганишда назарий ва услубий ишланмалар (қўлланмалар) зарурлиги ҳақида айтилади.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается проблеме формирования навыков общения детей на каракалпакском языке. В статье раскрывается необходимость разработки теоретических и методических основ обучения второму языку с опорой на национальную идеологию независимости, активизацию речевой и мыслительной деятельности детей.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of formation of communication skills of children in the Karakalpak language. In the article the author emphasizes the necessity of development of theoretical and methodical bases of teaching the second language on the basis of national ideology of independence, development of speech and thinking activities of children.

УЮШМАГАН ЁШЛАР ҚАТЛАМИНИ ЎРГАНИШДА ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Ш.К.Исмаилова – педагогика фанлари номзоди, доцент
Урганч давлат университети

Таянч сўзлар: уюшмаган ёшлар, ижтимоий ёшлар, ижтимоий-психологик тадқиқотлар, натижалар тизими, кенг жамоатчилик ҳамкорлиги

Ключевые слова: неорганизованная молодёжь, развитие социальной активности, психологические исследования, факторы результативности исследования, забота общества.

Key words: unorganized youth, development of social activity, psychological research, factors of the study's results, wide community's care.

Бугунги кунда Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсати тизими амалга оширилмоқда. Айниқса, Президентимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан уюшмаган ёшлар муаммолари, уларни ижтимоийлаштириш, айниқса, ҳаётда ўз ўринларини топиб кетишларида Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи, кенг жамоатчилик

олдига бир қатор долзарб вазифаларнинг қўйилиши масаланинг муҳимлигини белгилайди [1].

Бугунги глобллашув даврида уюшмаган ёшлар онги ва тафаккурида оқилона ҳаёт кечириш, касб танлаш, ҳаётда ўз ўрнини топиш, эл-юрт, Ватан манфаатлари йўлида сидқидилдан хизмат қилиш,